

סידור אזור אליהו

כמנהג רבנו הגר"א
ע"פ יסוד נוסח אשכנז (פולין) הישן

כולל תפילות ג' רגלים וימים נוראים
סליחות לתעניות בנוסח ליטא
ועוד הרבה הוספות

ערוך ומוגה בדקדוק רב ע"פ סידורים ישנים
עם מבוא והערות רבות בעניני נוסחאות התפילה
עם פסקי הלכות והנהגות מהגר"א
מלוקטים מכתביו וכתבי תלמידיו
ובתוספת אגרת הגר"א (עפ"י כת"י ר' יוסף זונדל מסלאנא)
וספר מעשה רב (צילום דפוס ראשון)

ירושלים ה'תשפ"ד

מהדורה שבע עשרה מתוקנת ומורחבת

©

תשפ"ד

כל הזכויות שמורות

להערות והארות

דוד כהן 02-5861279

עיצוב ועימוד: יוסף סלמון

עיצוב השער והכריכה: חיים מושקין ז"ל

הדפסה וכריכה: המהודר

מכון "אזור אליהו"

ת.ד. 45045 ירושלים

עם הספר

שנים רבות הגה הרב יהושע בר' ישראל הכהן בהוצאה לאור של סידור ע"פ נוסח הגר"א, ולעת זקנותו החל לעסוק בזה.

כנצר למשפחה המתייחסת לתלמידי הגר"א, מן העולים ארצה לפני דורות וכמי שאחד מאבות אבותיו (רבי אריה ליב ברבי משה הכהן הנזכר בספר "תוספת מעשה רב") היה הכהן שהגר"א סמך עליו בענייני כהונה, היה נוסח הגר"א שגור על פיו מינקותו וכל הליכותיו עפ"י מנהגי הגר"א ופסקיו.

הרב יהושע הכהן ביקש לזכות את הרבים בסידור הגר"א, עם נוסח מבורר, במהדורה מתוקנת ויפה. הוא אף קבע את שמו של הסידור "אזור אליהו" (מלכים ב א'), שהוא גם נוטריקון של המשפט **אָזֵן וְחָקֵר רַבִּי אֱלִיהוּ** (עפ"י הסכמת החיי אדם למע"ר).

לגודל המשימה מצא לעצמו הרב יהושע הכהן שותף נאמן בר' ישעיהו וינוגרד, אלא שלא זכה להגשים את משאת נפשו, ובערב פסח תשנ"ו נסתלק לבית עולמו.

הרב דוד כהן ערך את הסידור עם מקורות והערות רבות, והוסיף לו מבוא רחב ומאמרי השלמות.

עם הכנתה לרפוס של המהדורה האחרונה של הסידור נלקח לבית עולמו ביום י"ג באייר תש"פ ר' ישעיהו וינוגרד ז"ל. איש ירושלים בכל לבו, בוגר ישיבות עץ חיים וחברון. התמסר בכל לבו לכתבי הגר"א, וכמובן מאיליו קבל על עצמו את הוצאתו לאור עולם של סידור זה, ועסק בזה במסירות בכל מהדורותיו למעלה מעשרים וחמש שנה. יהי זכרו ברוך.

יהי הסידור הזה ציון לנפש הוגה הרעיון רבי יהושע כהן ז"ל ואשתו שושנה ע"ה בת הרב אליהו נח הלפרין הי"ד, ולנפש המהדיר רבי ישעיהו צבי וינוגרד ז"ל ואשתו רחל הניה ע"ה בת הרב אברהם קופ ז"ל.

ה ש ל מ ו ת

הכוונה בשם ה' ע"פ ביאור הגר"א

בשו"ע או"ח סי' ה' העתיק דברי הטור בענין הכוונה בעת אמירת שם ה'. וכתב דכשמזכיר השם יכוון גם פירוש קריאתו באל"ף דל"ת שהוא אדון הכל וגם פירוש כתיבתו ביו"ד ה"א שהוא היה הווה ויהיה. וכתב שם בביהגר"א שמקור דברי הטור הוא מדברי רבנו יונה בספר היראה.

להבנת הנושא נקדים את לשון ספר היראה שלפנינו, וז"ל:
ובקריאת שמע יהיה נזהר שיוציא בשפתיו וישמיע לאזניו רמ"ח תיבות שבו, ויתן ריוח בין הדבקים כדברי רבותינו ע"ה בכל לבבך ועל לבבך וכיוצא בהן, ובכל אחד ואחד משלשה שמות האמורים בפסוק הראשון יאריך עד שיחשוב היה הווה ויהיה, ולא יאריך באלף דאחד, ולא ימהר בחית לקרותה בחטף, ויאריך בדלת עד שיחשוב בלבבו שבורא עולם הוא מלך למעלה ולמטה בשמים ובארץ וארבע רוחות העולם ממזרח וממערב צפון ודרום ותהום רבה ורמ"ח איברים שבו. ואם לא יוכל לכוין כל כך יכוין ה' שהוא עתה אלהינו עתיד להיות אחד. וכל פעם בהזכירו שם המיוחד יחשוב בו פירוש קריאתו שהוא אדון כל. עכ"ל.

חזינן שהבין הטור שכוונת 'היה הווה ויהיה' שכתב רבנו יונה היא כוונת ה' ככתיבתו. והנה בהבנת הטור את דברי רבנו יונה מתעורר קושי מידי שהרי אין שלשה שמות הווה בפסוק ראשון של ק"ש, ואכן בביהגר"א שלפנינו שהעתיק את עיקרי דברי ס' היראה שינה: "ובכל אחד מב' השמות האמורים בפסוק ראשון", וכן גם בהמשך דברי ביהגר"א: "אבל משמע שם (בס' היראה) שאין צריך לחשוב אלא פירוש קריאתו רק בקריאת שמע ששם ב' השמות מורין על היה וכו', וכן עיקר לפי עומק הדין כי בכל הולכין אחר הקריאה ואין צריך להרהר כלל על הכתיבה אף שיש בהכתיבה סודות גדולות והם הלכה למשה מסיני", והאריך שם בראיות, והמשיך "וגם אם בא לחשוב פירוש כתיבתו אין פירושו כן (כמ"ש הטור) אלא נמצא קיים".

חזינן בדברי הגר"א דבנוסף על מה שהגיה בלשון ס' היראה גם חולק על הבנת הטוש"ע ברבנו יונה בתרתי: א. דאין צריך לכוון בכל מקום שמזכיר שם השם את פירוש כתיבתו אלא בשתי הזכרות השם שבפסוק ראשון של ק"ש. ב. פירוש כתיבתו של שם השם בכל מקום הוא נמצא קיים ולא היה הווה ויהיה. כך היא ההבנה הפשוטה בביאור הגר"א בדפוסים שלפנינו המבוססים על העתקת

תלמידו רבי ישראל משקלאוו, וכ"כ במשנה ברורה, וכך נכתב במהדורות קודמות של סידורנו.

אלא שעל הבנה זו מתעוררים שני קשיים: א. לא מצינו בכת"י ובדפוסים ישנים של ס' היראה זכר לגירסה "ב' שמות" ובכולם הגירסה "ג' שמות" (וכך גם הגירסה בספר אורחות חיים לר' אהרן הכהן מלוניל (הל' ק"ש סי' יח) בשם הר"י חסיד), וממילא מתעורר קושי בהבנת דבריו לכוון בשלשת השמות היה הווה ויהיה (קושי שהכריח את ההגהה). ב. ע"פ הבנה זו מצינו שתי כוונות שונות בפירוש כתיבתו של שם השם – בק"ש הכוונה צריכה להיות היה הווה ויהיה (דהרי הגר"א לא בא לחלוק על רבנו יונה אלא על הטור), ובשאר מקומות הכוונה היא נמצא קיים, והדבר טעון ביאור².

והנה בשנת תשנ"ט נתפרסם במאסף התורני ישורון (כרך ד', ובהמשך בכרך ה') מאמר ארוך מאת הרב אברהם קוסמן מירושלים בענין גלוייו של כת"י של אחד מליקוטי ביהגר"א לשו"ע³ והשוואתו לנדפס. ומצינו בכתב היד שהגירסא בשני המקומות בביאור הגר"א היא 'שלשה שמות', וכמו שהיא בס' היראה בכל הדפוסים וכתבי היד, ולא 'שני שמות' כבנדפס, ואת דברי רבנו יונה ניתן לפרש ללא כל קושי ע"פ דברי הגר"א בעצמו בספרו אדרת אליהו⁴.

בספרו אדרת אליהו על הפסוק 'אלה תולדות השמים והארץ בהבראם' (בראשית ב ד) כותב הגר"א בענין שמע ישראל "ה' מורה על קדמותו קודם בריאת

1. את ביאור הגר"א לאו"ח הוציא לאור רבי ישראל משקלאוו (שקלאוו תקס"ג). בעריכתו שילב בין ארבעת המהדורות (עי' לקמן בהערה 3) וכתוצאה מכך נגרמו לא מעט טעויות, ובהחלט יכול להיות שהגהה זו היא אחת מהן, ועי' בנושא זה בס' עלית קיר לר"ה לעזין סי' א' ובדברי הגר"ל שם. (גם בעריכתו את הביאור ליו"ד ש"ל בהוראדנא תקס"ו נקט בשיטת שילוב המהדורות, ועי' ביקורתו החריפה על כך של ר' אברהם אבא קליינרמן בהקדמתו לביהגר"א ליו"ד שהוציא מחדש בצורה מתוקנת בוילנא תר"ם). ועי' בכ"ז באורך במאמרו המצוין של הר"א קוסמן המוזכר לקמן.

2. ובמהדורות הקודמות של הסידור ניסינו לישב (בהערות שלפני קריאת שמע) עפ"ד הלשם דנמצא קיים היינו מצד עצמותו שהיא בהווה תמיד ואין במציאותו עבר ועתיד (הקדמות ושערים סי' א'). אבל בק"ש כוונת השם היא מצד השגתו שאז אנו מקבלים את מלכותו ולכן יש בו עבר ועתיד (וכעין מ"ש בנפה"ח ש"ב סופ"ג). ורמז לכך ר"י משקלאוו בתוספות מע"ר שלו (בס' בית יעקב) בצטטו את ביאור הגר"א שרק בק"ש ששני השמות מורין על היה הווה ויהיה צריך לכוון כן – כאשר המילים המודגשות הן תוספת של ר' ישראל ואינן בביהגר"א.

3. הגר"א כתב את ביאורו על כל השו"ע כסדר, ומאוחר יותר הוסיף שלשה קונטרסי 'ליקוטים' שבהם יש לפעמים: חזרות, שינויים בהכרעה, וכמובן תוספות על המהדורה הראשונה. כתה"י הינו ככל הנראה העתקה מתוך כתי"ק של הגר"א של אחד הליקוטים, והיה מצוי אצל נכדו ר"מ מסלונים ועבר אל צאצאיו עד לר' אליהו לנדא.

4. דברי האדרת אליהו הובאו בעקבות גלוייו של הרב קוסמן במאמרו של הרב יצחק וינשטיין בקובץ נטעי נעמנים (לייקווד חש"ב) ושניהם כיונו להבנה המחודשת בדברי הגר"א אותה אנו מציגים במאמר זה. וברוך שמסר עולמו לשומרים.

העולם. אלהינו מורה על זמן' ההווה, כמשה"כ אני ראשון ואני אחרון הוא מורה על עבר ועתיד ומבלעדי אין אלהים מורה על הווה, וכן אומרה לאלהי בעודי הוא על זמן' ההווה. וה' השני הוא מורה על זמן' העתיד. עכ"ל. ומעתה יובנו דברי רבנו יונה אל נכון והם ממש כשיטת הגר"א. כל ענינו של רבנו יונה בדבריו על קריאת שמע הוא הדיוק והכוונה הנכונה של המילים, ולכן הורה שהמילים ה' אלהינו ה' מורות על אחדות ה' בזמן - עבר הווה ועתיד (והוסיף שם שאם לא יוכל לכוון כל כך יכוון ה' שהוא עתה אלהינו עתיד להיות אחד, והוא מפ' רש"י למקרא בק"ש), וכן הם בדיוק דברי הגר"א באדרת אליהו, ואין זה ענין לכוונה שצריך לכוון באזכרת השם. ובסוף דבריו מוסיף רבנו יונה שבכל מקום שמזכירים את שם ה' יש לכוון פירוש קריאתו שהוא אדון הכל, והן הן דברי הגר"א אלא שמוסיף שאם ירצה להוסיף בכוונה באזכרת שם ה' את פירוש כתיבתו - פירושו הוא נמצא קיים, וכמו שהערנו ע"ז בסידור בברכות השחר. ומעתה א"צ להגהות ולדחוקים שבנדפס, והאמת והשלום אהבו.

ברכת "המעביר שינה"

נחלקו הראשונים היכן מסתיימת ברכת "המעביר שינה". דעת ר"ת (ברכות מ"ו א' תור"ה כל הברכות) שה"הי רצון" שאחרי ברכת "המעביר שינה" הוא המשך הברכה, וי"א דהיא ברכה בפני עצמה (הובאה דעתם בכל בו סי' א') וכן דעת הגר"א באמרי נועם על דברי התוס' הנ"ל (ומאחר ולא נודע לנו מי הם בעלי שיטה זו, לכן נתיחס אליה להלן כאל שיטת הגר"א).

תוס' מכריחים את דעתם מהברייתא (בגמ' שם) כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותם בהן בברוך חוץ מברכת הפירות וברכת המצוות וברכה הסמוכה לחברתה וברכה אחרונה שבק"ש. וקשיא להו על ברכת "גומל חסדים טובים" אמאי אינה פותחת בברוך, והיה פשוט לתוס' שברכה זו אינה סמוכה לברכה כלשהיא, וכמו שאר ברכות השחר שמדינא דגמ' אין להם סדר אלא מברכים כל אחת כשמגיע חיובה. ולכן תי' דהיא המשך לברכת המעביר. הקושי בשיטה זו הוא שלכאורה אין קשר תוכני בין שני חלקי הברכה, ואכן תוס' מקשים זאת מהא דקי"ל כל הברכות כולן צריך לומר בחתימתן מעין פתיחתן. ומתרצים תוס' שאכן שפיר הוי מעין הפתיחה סמוך לחתימה, שהחתימה מדברת בענין גמילות חסדים שהקב"ה מעביר שינה מן האדם ומחדש כחו, והיינו כעין הפתיחה. וביתר ביאור מובא הדבר בכל בו וז"ל: "וענינה הודאה לשם ית' על המנוח והמרגוע שנתן לאדם מעמלו ויגיעו על ידי השינה ועל התועלת שהועילו בשינה לעכל מאכלו".

אבל הגר"א מכריע כפשטות תוכן ברכת "הי רצון" שמורה על כך שהיא ברכת בפני עצמה, שכן ברכת "המעביר שינה" נתקנה על רחיצת הפנים, ומאי דקשיא להו

ספר
מעשה רב

צילום דפוס ראשון
ווילנא והוראדנא תקצ"ב

בתוספת הערה בענין המהדורות השונות של הספר

...

ולחיבת הקודש הוספנו את

איגרת הגר"א

ע"פ כת"י ר' יוסף זונדל מסלאנט

בענין המהדורות השונות של ספר מעשה רב

ספר 'מעשה רב' נדפס לראשונה בוילנה בשנת תקצ"ב – שלשים וארבע שנים אחרי פטירת הגר"א, על ידי ר' יששכר בער ב"ר תנחום. ר' יששכר בער היה מדייני וילנה בתקופה שאחרי הגר"א, ואף זכה בצעירותו להתפלל במחיצת הגר"א בסוף ימיו. הספר נערך על ידו כבר בערך בשנת תקע"ג (לקמן מהדו"ק), בשנת תקע"ז חשב להוציאו לאור אלא שנמלך ולא הוציאו. הרשימה נערכה שנית לדפוס בשנת תקפ"ט (לקמן מהדו"ב), ורק בשנת תקצ"ב - אחר עריכה נוספת – יצא הספר לאור לראשונה (לקמן דפו"ר) ע"י בנו ר' מרדכי.

רובו ככולו של הספר הוא קיבוץ הנהגות שנכתבו ע"י תלמידי הגר"א רואי פניו, וראשון לכולם תלמידו ר' סעדיה. אין בידינו את רשימותיו המקוריות של ר' סעדיה אך יש בידינו שלש העתקות בכת"י – כת"י מספרית JTS שנתגלה ע"י ר"ד קמינצקי, כת"י שהיה תח"י של ר"צ הלוי אב"ד יפו וכיום באוסף ר' ישראל שטרן מלונדון (כת"י כנסת ישראל), וכת"י הנהגות וחידושים (כת"י מוה"ק). בעקבות תגליתו של ר"ד קמינצקי זוהו גם שני הכת"י האחרונים כהעתקות מרשימות ר' סעדיה.

הזמן הרב שעבר בין כתיבת רשימתו של ר"ב להדפסת ספרו גרם להתפשטות העתקות רבות ממנה בכת"י. העתקות אלו ניתן לחלקן לשתי תקופות – העתקות מהדו"ק והעתקות מהדו"ב.

מהעתקות מהדו"ק יש בידינו את כתב ידו של נינו של הגר"א - ר' אלעזר ב"ר יעקב משה ב"ר אברהם בהגר"א (כת"י וינוגרד). מכת"י זה נדפס בירושלים בשנת תרנ"ו ספר תוספת מעשה רב. כמו"כ יש בידינו כת"י נוספים של מהדו"ק – כת"י סינסינטי, כת"י ירושלים, וכת"י בנו של ר' יששכר בער אחי הגר"א. יש לציין שעל מהדורה זו קיבל ר"ב את ההסכמות.

מהעתקות מהדו"ב יש בידינו את כת"י מוסקבה (גינזבורג), כת"י המבורג, כת"י ישיבה יוניברסיטי, כת"י ר' אריה לוין. נוסח זה נדפס מאוחר יותר בלעמברג בשנת תקצ"ג (דפוס שני).

בשנת תקצ"ב לקראת ההדפסה הראשונה של הספר עברה הרשימה עריכה נוספת וזוהי המהדורה הנפוצה היום כדפו"ר. לסידור צרפנו צילום של עותק יחיד במינו של מהדורה זו עם הקדשה בכתב ידו של ר"ב (מאוסף ר' ישעיהו וינוגרד).